

## Знищення харківських євреїв органами ГФП та СД в роки Другої світової війни

*Радченко Ю. Ю.*

*Радченко Ю. Ю. Знищення харківських євреїв органами ГФП та СД в роки Другої світової війни.* В статті йде мова про участь ГФП та СД у процесі знищення харківських євреїв в роки Другої світової війни. Автор дослідив внутрішню структуру харківських ГФП та СД в роки війни, роль харківських тюрем СД у знищенні харківського єврейства. У статті показано роль місцевих колабораціоністів, що були співробітниками ГФП та СД, у Голокості на території м. Харкова.  
**Ключові слова:** ГФП, СД, євреї, колабораціонізм.

*Радченко Ю. Ю. Уничтожение харьковских евреев органами ГФП и СД в годы Второй мировой войны.* В статье идет речь об участии ГФП и СД в процессе уничтожения харьковских евреев в годы Второй мировой войны. Автор исследовал внутреннюю структуру харьковских ГФП и СД в годы войны, роль харьковских тюрем СД в уничтожении харьковского еврейства. В статье показано роль местных коллаборационистов, которые были сотрудниками ГФП и СД, в Холокосте на территории г. Харькова.  
**Ключевые слова:** ГФП, СД, евреи, коллаборационизм.

*Radchenko Y. Y. Structures of GFP and SD in the extermination of Jews in Kharkov during WWII.* In this article author investigated the role of detachments of GFP and SD in process of the extermination Jewish population of Kharkiv. Author explored the structures of GFP and SD inside. In the research was described role of SD prisons in process of elimination of Jews in Kharkiv. In the article was demonstrated participation of the local collaborators (contributors of GFP and SD) in the Holocaust in Kharkiv.  
**Key words:** GFP, SD, Jews, collaboration.

**В**ивчення історії Голокосту в контексті нацистського окупаційного режиму в Україні стало предметом багатьох цікавих досліджень[13; 14; 16]. Проблематика знищення євреїв міста Харкова нацистами у роки Другої світової війни вивчалася у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Вчені концентрували свою увагу на дослідженні діяльності айнзатцгруп та дуже зрідка – місцевих колабораціоністів[6; 7; 8; 14]. Роль структур ГФП та СД у Голокості висвітлювалася дуже фрагментарно[16], здебільшого матеріали про це можна було знайти у виданих документах[13]. Метою даної статті є дослідити структуру та склад

органів харківських ГФП та СД, вивчити їх роль у Голокості на території міста Харкова. Джерельною базою дослідження виступають матеріали слідчих справ колишніх колабораціоністів, документи НДК, опубліковані документи з проблематики [1;2;3; 5; 12].

24 жовтня 1941 в Харкові було встановлено нацистський окупаційний режим. Серед репресивних структур, які займалися «зачистками» та «замиренням» новозахоплених територій, знищенням існуючих та вигаданих ворогів окупаційного режиму були Таємна Польова Поліція (Geheime Feldpolizei) – ГФП та Служба Безпеки (Sicherheitsdienst) – СД. Саме на совісті цих організацій лежить лезова частка вини за злочини проти населення міста. ГФП та СД приклали свою руку до знищення єврейського населення Харкова. Квінтесенцією ставлення нацистів до євреїв були слова бригадефюрера СС Юргена Штроопа, сказані у 1949 році у тюремній камері: «Євреї не мають, не здатні мати почуття честі гідності. Бо ж євреї не є повноцінною людиною. Євреї – це напівлюди. Вони мають іншу кров, інші тканини, інші кістки, інші думки, ніж європейці, «арійці», а особливо ніж ми – «нордійці»» [10. с. 182].

У грудні 1941 – січні 1942 рр. біля 12 тисяч харківських євреїв було знищено у Дробицькому яру зондеркомандою 4а, 314-тим поліцейським батальйоном та невідомою частиною Ваффен СС [17, р.37; 6, с. 183]. Як показують джерела, частина євреїв змогла уникнути переселення до бараків ХТЗ та подальшого знищення, переховуючись та видаючи себе за осіб іншої національності. В донесенні СД від 10 квітня 1942 року говорилося: «У Харкові єврейство, після того як було проведено його переселення, більше не видно. Тим не менше євреї ще ховаються у сільських районах, а також містах»[12, с. 123]. У донесенні СД № 187 від 30 березня 1942 року повідомлялося про знищення у Харкові 64 євреїв з фальшивими паспортами [12, с. 121]. Після відходу з міста зондеркоманди 4а саме ГФП та СД продовжувало політику «остаточного вирішення єврейського питання».

Харківське СД очолював штурмбанфюрер СС д-р Кранебіттер, його заступником був гауптштурмфюрер СС Кірхер, помічником начальника СД – гауптштурмфюрер СС Венгольц, начальником політичного відділу СД став Фрізе, начальником кримінального відділу СД – унтер-офіцер Розе, начальником слідчого відділу – гауптштурмфюрер Фаст, помічником начальника слідчого відділу – лейтенант Петерс. Слідчими СД були: Барашке, Осфельд Гельмут, Кельцер. Старшим слідчим харківського СД з кримінальних справ став Горн. Старшим слідчим з політичних справ – Шульц, Начальником «внутрішньої» в'язниці СД працював обершарфюрер СС Бой, перекладачем СД став Зайферд [5, арк. 93-94]. При СД був батальйон поліцейських, яким командував Олександр Посевін [4]. Спочатку штаб харківського СД знаходився на вулиці Пушкінській, 94, але пізніше (ймовірно в липні 1942 року) перемістився на вулицю Сумську, 100.

Приблизно на початку листопада 1941 року за адресою вулиця Рибна, 6 СД створило тимчасову в'язницю, а поряд (на вулиці Рибній, 8) – свій гараж та майстерню. Німецьку каральну установу очолив офіцер Меренц Адольф. Його заступник був Банд. Через деякий час Меренц від'їхав з міста і його на посаді замінив Гольдманн. Серед співробітників СД свідки згадують німецького офіцера Віллі [2, арк.147-зв., 152]. При в'їзді у двір дому №8 стояв німецький солдат. Вхід стороннім туди був заборонений. У гаражі стояло завжди 4-5 машин. Багато машин приходило до гаражу на ремонт. Водіями у гаражі були: Зимовець Валентин, Буланов Михайло, Бондаренко Жорж, Блохін Леонід, Бойко Андрій та Харченко Федір [2, арк. 160-161]. У цій в'язниці утримувалися переважно євреї (але серед в'язнів були українці та росіяни). За свідченнями Подкопай Уляни, яка проживала недалеко від в'язниці СД, заарештованих вивозили вранці та привозили ввечері (ймовірно на якісь роботи). Це були одні й ті ж самі люди. Над в'язнями співробітники СД активно знущалися. Пані Подкопай бачила, як есесівець бив старого єврея у дворі в'язниці ногами та палкою [2, арк. 150-150-зв.]. Єврейським дітям, що знаходилися у цій в'язниці нацисти мазали губи якоюсь рідиною, від якої вони помирали [2, арк. 131-зв.]. Євреїв у цій тимчасовій в'язниці змушували працювати також у дворі. За свідченнями Артамонової К. Д., до них часто приходили родичі (неєвреї за національністю) та приносили харчі та одяг. В'язнів змушували зимою стояти на морозі без одягу та обливатися холодною водою. Одному старому жінка принесла поїсти, за що була жорстоко побита охоронцем. Одного чоловіка з в'язниці було повішено у гаражі [2, арк. 145-147-зв.]. Крім того, проводили періодично розстріли ув'язнених. Зараз важко встановити локалізацію цих розстрілів. Ймовірніше всього це проходило у Дробицькому яру. У в'язниці СД працювало 10 радянських військовополонених з холодногірського табору. Ці люди копали ями для розстріляних. Саме вони від'їздили з лопатами на машині услід за авто з заарештованими. У розстрілах євреїв та похованні трупів приймали участь водії СД Бойко та Харченко. Федір Харченко навіть отримував від цього задоволення. Одного разу група євреїв, яка мала бути розстріляною почала розбігатися. Поки німці ловили євреїв, Харченко встиг дістати пістолет та розстріляти декількох учасників невдалої втечі. Речі вбитих частково віддавалися поліцейським, частково – відправлялися до Німеччини. Свідок подій Подкопай Уляна повідомила, що від водія СД Бойко (він жив на її квартирі) їй стало відомо, що у дворі дому на вулиці Рибній, 6 одного разу був «газваген». За спогадами Подкопай, «це велика машина без вікон, пофарбована у чорний колір, має ззаду двері, наверху невеликий отвір, у який вставлялися колосники. Під час руху ці колосники крутяться. «Влітку 1943 року я йшла на роботу по вулиці Сумській і бачила як ця душогубка йшла у низ по Сумській» [2, арк. 151-зв.]. Схожі описання залишив нам двірник Архип Полетаєв. Він свідчив 25 серпня 1943 року, що у гаражі СД постійно знаходилося три криті

машини. Інші вантажні та легкові машини часто змінювалися. Саме ці «криті машини за розміром нагадували наш вантажний ЗІС, будка була зроблена з заліза... Двері були зроблені ззаду, причому розкривалися вони в обидві сторони. На двох машинах зверху будок були прилаштовані якісь прибори на кшталт вентилятора, іноді під час руху ці прибори верталися. Одна машина була позбавлена такого прибору... щоденно години у 4 ранку машини відходили з двору та поверталися іноді години через 3-4, а іноді і ввечері. Коли у будинку №6 знаходилася в'язниця гестапо, то машини іноді після виїзду з гаражу заїздили у двір дому №6, вантажили заарештованих та від'їздили по Сумській вулиці. Куди саме я не знаю» [2, арк. 158-159].

В'язниця на вулиці Рибній проіснувала не дуже довго – приблизно 2-3 місяці. Вона зникла з переселенням євреїв у бараки ХТЗ, де було створене тимчасове гетто. Від'їзд персоналу СД відбувся приблизно наприкінці січня-на початку лютого 1942 року. У приміщенні за адресою Рибна, 6 розмістилася група поліцейських (біля 200 осіб). Гараж функціонував принаймні до лютого 1943 року [2, арк. 158].

З початком окупації в Харкові у листопаді почала створюватися українська допоміжна поліція. Організаторами цього процесу виступили прибулі емісари ОУН (М) Богдан Коник, д-р Олійник та інші. Відомо, що вони вели виховну та пропагандистські роботи у лавах українських поліцейських. Штаб української поліції знаходився на вулиці Короленка, 4. Було проведено декілька урочистих парадів української допоміжної поліції з оркестром та співанням гімну «Ще не вмерла Україна» у Харкові наприкінці 1941-на початку 1942 року [3, арк. 119]. Пізніше Коник з початком німецьких репресій проти ОУН у січні 1942 року змушений був виїхати з Харкова. Українську поліцію очолив колишній полковник царської армії Минжулинський. Саме за його дорученням у листопаді 1941 року поліцейські Сіренко та Півень заарештували єврея, професора медицини Лівшица, який проживав на вулиці Пушкінській та направили його на Сумську 100, де знаходився штаб ГФП. У професора була вилучена вся його переписка та майно. Під час арешту професор Лівшиц був побитий Сіренко та Півнем [1, арк. 153]. Подальша доля професора невідома. Імовірно все його життя він закінчив своє життя у Дробицькому яру.

На початку грудня 1941 року до офісу української поліції з'явилося 2 чи 3 німецькі офіцери та переговорили з Минжулинським. Наступного дня Минжулинський зібрав поліцейських та повідомив, що вони переходять на Сумську, 100. Того ж дня всі поліцейські зібрали свої речі та перейшли до приміщення на Сумській, 100. Перейшов також весь обслуговуючий персонал, окрім прибиральників та трьох канцелярських робітників. Серед них було три галичанина і в т.ч. Процинський. Він став бургомістром 9-го району і у вересні 1942 року був заарештований СД та розстріляний за зв'язки з ОУН. На Сумській, 100 ця група поліцейських (10 чоловік) перебувала 2-3 тижні, виконуючи свою роботу. Наприкінці грудня 1941

року Минжулинський зібрав цю групу та повідомив, що вони тепер є співробітниками ГФП та їх задачею є збір даних про осіб, якими цікавиться ця структура. Через 2-3 дні цю групу колишніх поліцейських зібрав начальник харківського ГФП Кархан у своєму кабінеті. На зустрічі також були присутні секретар ГФП німець Вульф та перекладачка. Колишні співробітники української допоміжної поліції написали заяви про нерозголошення таємниці. Їх начальником було призначено Минжулинського. Таким чином, була сформована «українська» група харківської ГФП. До її складу увійшли Сіренко Петро Кузьмич, Матвієнко Федір, Гвоздев, Лаврик, Здоровець, Литвинов Павло Андрійович, Зуб, Корнієнко, Ляховський Олександр Андрійович, Нечипоренко Михайло, Лобода Михайло, Півень, Мещеряков, Клименко Петро, Дяченко, Калініченко, Салата, Шевчов, Ключніков Костянтин. Здебільшого це були колишні радянські військовополонені українського та російського походження, які бажаючи вижити пішли на службу до допоміжної поліції, а пізніше були переведені до ГФП. У якості перекладача виступала – Догаєва, водієм був Дузенко Олександр Андрійович [1, арк. 71-74]. Навесні 1942 року Минжулинського заарештували та посадили до табору на Холодній горі, а пізніше перевели до в'язниці СД на вулиці Раднаркомівській, 7. Його місце зайняв Мещеряков [1, арк. 69-зв.-70].

Структура цієї організації виглядала наступним чином. Загалом у ній працювало 50-55 осіб. Німецька група складала 7-9 осіб, «українська» група Минжулинського (пізніше Мещерякова) – 20-22 особи, охорона та обслуговуючий персонал – 20-22 особи. Райхсдойчами у цій структурі були: начальник – Кархан, його заступник – Вульф, секретар – Краббе та слідчі. Охорона складала 8-10 осіб, які прислалися з поліцейської школи на вулиці Артема, 30. За походженням це були українці та росіяни. Служба у ГФП була для них свого роду «стажуванням». Їхньою задачею було: нести караульну службу, охороняти заарештованих, доправляти їх в кабінет до слідчого та назад [1, арк. 76-зв.]. Задачею ГФП було збір матеріалів, пошук та знищення тих людей, які вважалися ворогами «нового порядку», а саме:

1. Всі запідозрені у зв'язках з партизанами;
2. Партиійний та комсомольський актив;
3. Особи, підозрювані у нелояльності (в т.ч. євреї, яким вдалося вижити після «акції» зондеркоманди 4а та Вермахту в Харкові у грудні 1941-січні 1942 рр., члени ОУН);
4. Кримінальні елементи.

Про діяльність ГФП Г. Кнопп зазначає: «Коли почалася війна в Росії, цей підрозділ, який вже нараховував у своїх лавах шість тисяч осіб, можна було відрізнити від підрозділів убивць-есесівців тільки за уніформною Вермахту. Вона (ГФП – Р. Ю.) споглядала за розстрілами, координувала співробітництво з «товаришами з СС» і особливо відмітилася у пошуку тих категорій єврейського населення, яке поки що пощадили» [9, с. 469].

Робота різних співробітників Таємної Польової Поліції мала свою специфіку. Наприклад, агент Петро Сіренко отримував інформацію про особу, яку «розробляло» ГФП, йшов за вказаною адресою та збирав свідчення у сусідів, представляючись співробітником бургомістрату чи будь-якої іншої цивільної установи. А вже за зібраними матеріалами ГФП проводило арешт. Всього за період з грудня 1941 р. до липня 1942 року П. Сіренко зібрав дані на 250-200 осіб для ГФП [1, арк. 62-63].

У середині липня 1942 року в зв'язку з переїздом ГФП на фронт група Мещерякова була передана харківському СД, Мещеряков та Здоровець стали слідчими СД, Матвієнко, Лаврик, Литвинов, Ляховський, Зуб, Лобода, Клименко, Дяченко, Калініченко, Салата, Шевцов, Ключников – помічниками слідчих СД, Догаєва – перекладачем СД, Нечипоренко – начальником групи охорони для переправляння ув'язнених з нової в'язниці СД (вулиця Раднаркомівська, 7) на допит в СД та назад.

Сама в'язниця СД заслуговує особливої уваги. Начальником в'язниці був німець Мельцер, перекладачем та помічником начальника в'язниці – Гольфред (німець або румун), «українським начальником в'язниці» – колишній агент Петро Сіренко, перекладачем став Шульц, харківський фольксдойч, колишній співробітник СД на Сумській, 100. Охорону в'язниці складала 16 осіб. Начальником караулу був Кобрисев Григорій Герасимович, колишній військовополонений РСЧА, визволений зі шталагу на Холодній горі. Його заступником стала особа з прізвищем Мешков. Всього у розпорядженні Кобрисєва було 14 поліцейських. Вдалося встановити імена (часто не повні) деяких з них: Авраменко, Вережников (при вступі до поліції назвався Середою) Леонід Федорович, Гуленко Степан Іванович, Василенко Олексій, Дорофєєв Василь, Тараненко Тимофій, Борисенко Микола, Бойко Андрій, Верещак Михайло, Карабко Іван, Збарацький Василь, Шкурлаков Володимир, Кармушенко Сергій Михайлович, Щавлев Павло, Мазур Володимир, Сологубов Матвій Іванович. Абсолютну більшість серед цих людей (як у випадку з «українською» командою харківського ГФП) складали колишні радянські військовополонені [1, арк. 248]. Велика кількість «місцевого» персоналу у складі як ГФП, так і СД у Харкові підтверджує тезу Дітера Поля, що на кожного поліцейського Служби Безпеки на Сході «приходилося як мінімум 10 нєнімців» [11, с. 283].

Контингент в'язнів в основному складався з заарештованих комуністів, комсомольців та євреїв. Про умови у в'язниці СД Петро Сіренко пригадував на слідстві 27 жовтня 1943 року: «У в'язниці було 65 брудних необладнаних камер, які завжди повністю були набиті заарештованими радянським громадянами, чоловіками, жінками, старими, молоддю та дітьми. Щоденно до в'язниць прибували все нові та нові заарештовані, а ті, що сиділи раніше у більшості випадків розстрілювалися, як у зруйнованому приміщенні в'язниці так і за містом у Лісопарку, куди вивозилися на автомашинах...

Заарештовані, які перебували у в'язниці, піддавалися неймовірним тортурам та знущанням, їх били гумовими палками, морили голодом та зумисне створювали антисанітарні умови. Від голоду та хвороб помирали щоденно десятки людей, трупи яких спалювалися на дворі... Поліцейські конвоювали заарештованих на допит, саджали їх у машину при відправці на розстріл, знаходились в оточенні місця розстрілу як у лісопарку так і на території в'язниці, проводили перенесення трупів розстріляних та спалювали їх на вогні, великим знущанням у в'язниці піддавалися заарештовані за так звані порушення режиму у в'язниці. Я та кожний поліцейський у в'язниці мали право без будь-якого приводу навіть бити будь-якого заарештованого, що ми і робили. Бив я ув'язнених спеціальною гумовою палкою. Особливо сильно заарештованих били під час видачі їжі. Особливо активно проявив себе у звірствах та знущаннях над заарештованими начальник в'язниці Мельцер та перекладач Шульц. Ці ж вимоги вони ставили мені та поліцейським. Я їх активно виконував... Вся команда поліцейських на чолі з начальником караулу Кобрисевим приймала участь у розстрілах ув'язнених як на території Лісопарку так на території в'язниці» [1, арк. 159-160]. Для спалювання трупів Сіренко готував дрова, а поліцейські складали у штабеля, підпалювали та кидали на них трупи, обливали їх керосином та підпалювали. Це було особисте розпорядження заступника начальника СД Фрезе та начальника в'язниці Мельцера [1, арк. 161].

10 червня 1943 року Сіренко повідомив слідству: «У в'язниці від тифу та голоду помирало багато в'язнів. Протягом певного часу хворих на тиф з в'язниці направляли у лікарню, а коли трапився один випадок, коли з лікарні втекло декілька заарештованих осіб, то з того часу заарештованих у лікарню не відправляли, а залишали у в'язниці. У результаті цього процент захворюваності на тиф та смертність збільшилася. Протягом доби від тифу та голоду помирало від 2 до 10 осіб... два рази на тиждень у в'язницю приходила лікарка-жінка з 4-тої поліклініки, але чи надавала вона яку-небудь медичну допомогу заарештованим мені невідомо» [1, арк. 41-зв].

Загалом в'язниця вміщувала від 600 до 700 осіб і завжди була переповнена. Часто проходило так зване «відвантаження» ув'язнених шляхом розстрілів їх групами по 250-300 осіб у Лісопарку та по 40-60 у дворі в'язниці [1, арк. 249]. Порядок розстрілу виглядав наступним чином. Перекладач Шульц отримував інформацію від Мельцера про тих людей, яких треба знищити. Саме Шульц передавав списки поліцейським. Вони в свою чергу відправляли людей зі списку до камери смертників. Там їх роздягали до слідньої білизни. Після цього приїздило 6-7 офіцерів СД та починалися розстріли. Поліцейські підводили заарештованих в кімнату, де знаходилися офіцери СД. Німці розстрілювали, а поліцейські забирали трупи вбитих до іншої кімнати або у куток. Офіцери СД часто були дуже сильно п'яні. Одного разу гестапівець навіть випадково трохи не застрелив поліцейського Коробко, який прибирав труп вбитого в'язня. Безпосередньо у розстрілах крім офіцерів СД приймали участь «український начальник

в'язниці» Сіренко та начальник караулу Василенко. Про обставини одного з розстрілів повідомив Сіренко радянським силовим органам: «...я особисто розстріляв 17 людей. Це було у серпні 1942 року. Начальник в'язниці Мельцер викликав мене у свій кабінет, запропонував мені горілки, я випив, а після цього сказав, що я мушу розстріляти декілька осіб. Я погодився, після чого Мельцер дав мені свій пістолет та дві обойми по 10 патронів. Ми вийшли з ним разом у в'язничний двір, пройшли у зруйнований тюремний корпус у глибині двору. Сюди одного за одним поліцейські стали приводити з камер заарештованих, а я їх розстрілював, також одного за одним. Всього я таким чином розстріляв п'ятнадцять осіб. Як я встиг помітити це були чоловіки різного віку, по національності – євреї.

Перед розстрілом Мельцер сказав, що ці люди, яких я буду розстрілювати, хворі на тиф. Взагалі з в'язниці хворих на тиф в'язнів відправляли до лікарні, але тільки не євреїв. Хворих євреїв залишали тривалий час у камерах, а потім, коли збиралася велика група, вирішили їх фізично знищити.

Після цього привели двох жінок, я їх також розстріляв. Всього таким чином я розстріляв 17 осіб. Всі трупи були зібрані у купу, політі пальним та спалені там же, у зруйнованому корпусі в'язниці» [1, арк. 106-106-зв.]. Сіренко також знищив єврея на прізвище Холфін, якого СД видала Жуга Зінаїда. [2, арк. 113]. За свідченнями Леоніда Вережнікова «розстріли безпосередньо у в'язанці, як правило, проводилися нерегулярно через 1-2 дні з 12-ї чи двох годин дня безпосередньо протягом двох годин часу. За цей час розстрілювалася партія в'язнів у кількості від 40 до 60 осіб» [1, арк. 287]. Сіренко та Василенко після розстрілів влаштовували з офіцерами СД п'янки у кабінеті начальника в'язниці [1, арк. 249-зв.]. Леонід Вережніков свідчив, після кожного розстрілу у дворі в'язниці поліцейські складали трупи розстріляних на костри та спалювали їх у дворі. Це все робилося удень. Самі цінні речі розстріляних Сіренко, Василенко забирали собі та роздавали поліцейським. Але більша їх частина збувалася на базарі через заарештованого Сердюка, колишнього начальника поліції с. Малинівка Чугуївського р-ну, затриманого за посадові злочини. Сердюк був у в'язниці СД та подружився з начальством [1, арк. 250].

Залишається відкритим питання про участь рядових поліцейських у розстрілах. Відомо, що поліцейські з охорони приймали участь у завантаженні людей у автомашини, які везли нещасних у Лісопарк для розстрілу. Це було, наприклад з групою, що складалася з 40 осіб (партизанів та євреїв), та була розстріляна у вересні 1942 року [1, арк. 224]. Поліцейські копали рови, куди скидалися трупи розстріляних у Лісопарку. Вережніков на судовому процесі заявив: «За моєї участі були викопані дві ями розміром: ширина 6 м, довжина 12 м, і глибина 1,5 м. За приблизними підрахунками, у кожній з таких ям мало бути закопано до 300 трупів розстріляних» [1, арк. 285]. Є відомості про те, що у грудні 1941 року поліцейський СД Кобрисев особисто розстріляв всіх в'язнів 38-



ї камери, де утримувалися євреї та особи, підозрювані у партизанській діяльності [1, арк. 269-зв.]. Поліцейський Авраменко застрелив одного з в'язнів, який намагався вибігти за огорожу в'язниці СД, коли його вели до страти [1, арк. 249-зв.]. Розстрілював у Лісопарку людей і особисто команди батальйону СД О. Посевін. Під час судового процесу проти нього він свідчив: «Я приймав участь у розстрілах 150 радянських громадян у лісопарку Сокольники наприкінці серпня 1942 р...прибула вантажна машина, накрита брезентом, яка привезла приблизно 35 осіб...чоловіки, жінки від 20 до 50 років. За зовнішнім виглядом можна сказати, що вони були особами різних національностей...за наказом Фрізе я з пістолету «парабеллум» застрелив 3-4 єврейок, покладених у другий шар на дні ями...машина повернулася на поляну приблизно через годину. Вона привезла приблизно 25 осіб. Це були чоловіки, жінки у віці від 30 до 60 років. За зовнішнім виглядом я зрозумів, що вони євреї. Вони вели себе спокійно. Тихенько молилися єврейською»[4].

Особливо частими стали розстріли в останні місяці нацистської окупації. Розстріли проводилися кожні 5-6днів у Лісопарку, а 150 в'язнів було вбито у дворі в'язниці в останні дні перед остаточним визволенням Харкова [1, арк. 250]. НДК встановила, що в'язнів з гестапівської в'язниці вбивали не тільки на території Харкова. У акті НДК від 14 вересня 1943 року зазначалося, що «в квітні 1943 року з харківської в'язниці, яка знаходилася на Раднаркомівській вулиці у ліс біля села Подворки було вивезено біля 400 громадян, де вони і були розстріляні. Там же 24 червня німцями були розстріляні заарештовані, вивезені з приміщення дитячої колонії НКВС на двох автомашинах, трупи їх були скинуті до ями, спеціально для цього підготовленої за допомогою підризу знайдених у лісі снарядів. Потягом 9, 10, 12 серпня у лісі недалеко від села Подворки з тюрем гестапо вивозились та розстрілювались в'язні групами по декілька сотень чоловік». Загалом радянські органи наводять дані, що у лісі біля села Подворки було розстріляно «більше 900 осіб»[5, арк. 93].

Структури ГФП та СД прийняли активну діяльність у знищенні євреїв Харкова. Ще до відправки харківських євреїв у бараки ХТЗ СД організувало спеціальну в'язницю на вулиці Рибній, де над євреями знущалися та проводили фізичну екстермінацію за допомогою розстрілів та «газових автомобілів». Співробітники СД та ГФП приймали активну участь в арештах євреїв, депортації їх до в'язниці СД на вулиці Раднаркомівській. В подальшому євреїв знищували за допомогою розстрілів у Лісопарку або у дворі в'язниці. Займалися розстрілом в основному офіцери СД, але досить частими були випадки, коли людей засуджених нацистами на смертну кару знищували «місцеві» поліцейські (особливо керівництво), які вербувалися здебільшого з військовополонених. Аналіз (на основі доступних джерел) кадрового складу співробітників харківського ГФП та СД

показує, що нижні та середні ланки у цих структурах займали колабораціоністи, а не німецькі кадри, прислані з Райху.

### Примітки

1. *Архів Харківського обласного управління СБУ (АХОУСБУ).* – Спр. 34417. Т. 1
2. *АХОУСБУ.* – Спр.34417. Т. 2
3. *АХОУСБУ.* – Спр. 022954.
4. *Воловик Л.* Меморіал слави или скорби? // Дайджест-Е. – 2007. – № 12.
5. *ДАХО.* – Ф П2. – Оп. 14. – Спр. 1.
6. *Ермаков А.* Вермахт против евреев. Война на уничтожение / Александр Ермаков. – М., 2009.
7. *Круглов А. К.* вопросу о количестве евреев, уничтоженными ейнзатцгруппами в 1941–1943 гг. // Голокост і сучасність. – 2008. – № 1.
8. *Круглов А.* Потери евреев Украины в 1941–1944 гг. / Александр Круглов – Х., 2005.
9. *Кнопт Г.* Генералы Третьего рейха / Гвидо Кнопт; пер. с нем. Ж. А. Колобовой. – М., 2007.
10. *Мочарський К.* Бесіди з катом / Казімеж Мочарський. – Чернівці, 2009.
11. *Поль Д.* Властители и порабощенные. Немецкая оккупация и общества Европы // Зюсс Д., Зюсс В. Третий рейх. Расцвет и крах империи. / Дитер Поль; пер. с нем. Е. Жирновой, М. Лебединского. – Х., 2009.
12. *Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины 1941–1944 годах.* – К., 2002.
13. *Судебный процесс о зверствах немецко-фашистских захватчиков на территории города Харькова и Харьковской области в период их временной оккупации.* – ОГИЗ, 1943.
14. *Скоробогатов А. В.* Харків в роки німецької окупації (1941–1943) / Анатолій Скоробогатов. – Х., 2004.
15. *Berkhoff K. C.* Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule / Karel Berkhoff. – Cambridge, 2004.
16. *Geßner K.* Geheime Feldpolizei die Gestapo der Wehrmacht // Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944 / hrsg. von Hannes Heer und Klaus Naumann. – 2 Auflage / Kristian Gessner – Hamburg, 1995.
17. *Pohl D.* The Murder of Ukrainian's Jews under German Military Administration and in the Reich Commissariat Ukraine // The Shoa in Ukraine: history, testimony, memorialization. / Dieter Pohl – Bloomington, 2008.